

AZ 1828. ÉVI ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁS SZEGEDEN

Írta: VÉGH JOACHIM

A történetkutatás egyik nélkülözhetetlen alapja a számszerű, mennyiségi tények és adatok felsorakoztatása, a történelmi statisztika. Különösen érvényes ez a gazdaság- és társadalomtörténetre. Gazdaságtörténetet megfelelő statisztikai anyag nélkül el sem lehet képzelni. A múltbeli társadalmi viszonyok elemzése sem történhet számszerű adatok felsorakoztatása nélkül. A történelmi statisztika tehát elsőrendűen fontos ága a történettudománynak.

A hivatalos, mindenre kiterjedő statisztikai adatgyűjtés nem régi keletű. A XIX. század 50—60-as éveitől kezdve vezette be az állam és ezóta ismerjük a népesség teljes számát, a társadalmi rétegződés, a foglalkozási ágak és a gazdasági viszonyok számszerű adatait.

Az ezt megelőző időben egyetlen általános jellegű, az egész országra kiterjedő népszámlálás volt. Ez a II. József által elrendelt és az 1784—87-es években végrehajtott összeírás. A József-féle összeírás előtt készült nagyszámú különféle conscriptio csak a lakosság bizonyos rétegeire terjedt ki, és ott sem a teljes létszámot, hanem a családfőket, háztartásokat stb. vette számba.

II. József 1784-ben elrendelte Magyarország és Erdély népességének összeírását. Hazánkban ez volt az első rendszeres és általános népszámlálás. Első ízben vették számba az ország egész lakosságát. Nem hagyták ki azokat a társadalmi osztályokat sem, melyek addig — törvényadta joguknál fogva — minden összeírás alól mentesek voltak. Kiterjeszkedett az összeírás a nemességre is. II. József nem elégedett meg a lakosság egyszerű megszámlálásával. Állandó, folyamatos nyilvántartást akart megvalósítani ezen a téren. A népszámlálás oszanyagából alkotott és a községek őrzésére bízott Népesedési vagy Községi Könyveknek (Populations- oder Ortschaftsbuch) állandó kiegészítését rendelte el. Évenként be kellett jegyezni az összes változásokat (születések, halálesetek, vándorlások stb.) Így akarta állandóan ismerni a lakosság valódi állapotát, különösen pedig a katonasor alá kerülő korosztályok erejét. A népesedési könyveknek helyesbítése (rectificatioja) 1786. és 1787. években megtörtént. Az évi összeírások alapján elkészültek az országos főösszeírások, melyek közül az 1787. évi a maga teljességében fennmaradt, s a felvétel összes szempontjait feltűntető számadatokat vármegyénként és városenkint közölte. A lakosság nyilvántartásának állandósítása nem sikerült, bármennyire

szerette volna is azt II. József. Az 1787-ben kitört török háború és a császár súlyos betegsége akadályozták a végrehajtást. II. József 1788 elején a revíziós munkálatok tovább folytatását »nyugalmasabb időig« felfüggesztette. Ez a nyugalmasabb idő már nem következett be, s II. József halálával teljesen megszűnt a nemzet előtt gyűlöletes összeírás és nyilvántartás kötelezettsége. A József-féle népszámlálás ellen országszerte nagy ellenszenv mutatkozott. A császár ugyanis az országgyűlés elkerülésével, hatalmi szóval rendelte el a népszámlálást és katonaság közreműködésével hajttatta végre. Nem csoda tehát a törvényhatóságok, a megyék és sz. kir. városok idegenkedése. A nemesség jogainak csorbítását látta mind-ebben, de különösen azt sérelmezte, hogy a nemességet is összeírják jobbagyok módjára. A törvényhatóságok felterjesztéseikben nem egyszer hangsúlyozták, hogy a nemesség összeírásába — ha már össze kell írni az egész népességet — még valahogyan bele tudnának nyugodni. De az összeírásnak önkényes elrendelése és a katonaság közreműködése oly törvénytelenység, mely ellen minden rendelkezésre álló eszközzel küzdeni kell. Ha országgyűlés rendelné el a népszámlálást, annak a törvényhatóságok akadály nélkül eleget tennének. Ez a felfogás érvényesült az 1790—91. évi országgyűlésen is.

1802-ben az országgyűlésen újból aktuálissá vált a népösszeírás ügye, mégpedig a magyar ezredek kiegészítésének (»a seregek pótlásának«) kérdésével kapcsolatban. Itt már az a felfogás győzött, hogy a nemességet nem kell összeírni, mivel »a nemesi személyi szabadság szintén oly becses, valamint a birtokok tulajdonsága: valamint tehát küli sérelmesnek tartaná, ha vagyója feljegyeztetnék, úgy a nemes személyeknek megszámlálását veszedelmesnek, sőt sérelmesnek is lenni ítélték«. (Naponkint való jegyzései az 1802. esztendőben... Pozsony szab. kir. városában... rendelt magyar országgyűlésének. Pozsony, 1802. 108—109. lap.) A Karok és Rendek tehát a József-féle általános népszámlálás helyett csakis a nemnemek — ahogyan akkor nevezték: a »nemtelenek« — összeírását határozták el. A népszámlálást az 1802. évi 2. t. c. alapján 1804—1805-ben hajtották végre országosan.

Szeged lakossága 1787-től 1804-ig, 17 év alatt 4.114-el növekedett. Ez elég jelentős emelkedésnek számítható. 1804-ben Szeged összeírt lakossága ugyanis 25.347 volt, a családok száma 4.992, a házak száma 4.343.

Érdekes Szeged lakosságának 1804-i megoszlása társadalmi állás és nem szerint. A férfi lakosságból

tisztviselő és honoratior:	74
polgár és kézműves:	3.010
nemesek szolgái:	9
parasztnok (jobbagyok)	—
zsellérek:	1.685
a család fő fiai:	7.722
Összesen:	<u>12.500</u>
Női lakosság:	12.847

Mivel Szeged nem tartozott földesúri hatóság alá, hanem sz. kir. város volt, ezért parasztnok (jobbagy) lakosság nem szerepel az összeírásban.

A mezőgazdasági foglalkozásúak, polgárok, illetőleg zsellérek. Amint lát-
ható, már a XIX. század elején jelentékeny a zsellérek száma Szegeden.

A régebbi összeírások közül Szegeden az 1828. évi országos összeírás helyi anyaga érdemel figyelmet. Ennek az összeírásnak az anyaga teljes egészében fennmaradt a helyi levéltárban. Az összeírást az 1825—27. évi országgyűlésen hozott 7. t. c. rendelte el. Maga a nádor látta el az összeírás legfőbb felügyeletét. A szegedi levéltárban is több leirata, rendelete található az összeírással kapcsolatban. Az állami adó egyenletes kivétele céljából hajtották végre ezt a felmérést, mely ennél fogva csak az adózó lakosságra terjedt ki. Az adómentes nemesség tehát ebből az összeírásból is hiányzik. Kivételt képeznek a sz. kir. városok, ahol a nemes lakosságot is megismerhetjük. A sz. kis. városokban polgári vagyonnal bíró nemesek polgári vagyonuk után ugyanis éppen úgy adóztak, mint a nem nemesek. Igaz, hogy ők maguk családjukkal együtt adómentesek voltak, s így a nemes családfő háztartásában élő családtagokat nem tüntették fel az összeírásban.

Az összeírás előkészítésére országos bizottság alakult, mely kidolgozta az instrukciót és a részletes utasítást. (*Instructio pro Dominis Regnicolarum Conscriptio nem peracturis Deputatis. Pesthini, 1827. és az Inviatio . . . Budae, 1828.*)

Az utasításnak megfelelően egy, a helyi viszonyokkal ismerős (*intra-neus*) és egy távolabbi vármegyéből való (*extraneus*) összeíró biztos vezetésével a törvényhatóságok által kiküldött személyek hajtották végre az összeírást. Házról-házra járva, az adózók bevallása alapján vették fel az adatokat. Az adatok helyességének ellenőrzésére a lakosság soraiból választott és az igazságos eljárásra megesketett személyek voltak hivatva.

Az országos összeírást (*Conscriptio Regnicolaris*) 1828 folyamán hajtották végre országszerte. Az országgyűlés által kiküldött bizottság utasítása alapján egységes szempontok szerint készült a *conscriptio*, a 14 fő-
rovatot tartalmazó nyomtatványok segítségével.

Az 1. rovat névszerint felsorolja a háztulajdonosokat, illetőleg az adóköteles családfőket. A 2. rovat megadja az egy-egy családhoz tartozó adózók számát 18—60 év között. Csak a 18 évnél idősebb személyek (60 évig) tartoztak az adózók közé. A népesedési viszonyokról ezért sem adhat az összeírás pontos képet. A 3. rovat részletezi az adózó családtagoknak rendi állapotát, az összeírt családfőhöz való viszonyát és nagy általánosságban a foglalkozását is. Felsorolja, hogy hány honoratior, polgár, jobbágy, zsellér vagy háznélküli zsellér van az összeírt családban, megadja az összeírt családfővel egy családban élő fitestvérek, fiúk, leányok, szolgák és szolgálók számát (a feleség külön felsorolás nélkül »subintelligitur«) és végül megmondja, hogy a családfő vagy a család valamelyik tagja iparos-e vagy kereskedő. A 4. rovat a házakat írja össze az utána fizetett adó fel-
tüntetésével. Az 5. rovat a belsőségekre, a 6—9. a külsőségekre, a 10—11. a háziállatokra, a 12. az erdőkre, a 13. a korcsmáltatásra vonatkozik; a 14. rovat pedig a különböző megjegyzések részére tart fenn helyet. A jegyzet-
rovat sok érdekes adatot tartalmaz általában.

A maga nemében tehát igen értékes anyagot szolgáltat az 1828. évi országos összeírás, bár csak az adót fizető lakosság családi, társadalmi és gazdasági helyzetét tárja fel.

A szegedi levéltár megőrizte az 1828. évi országos összeírás (Conscriptio Regnicolaris) helyi anyagát. Megtalálhatók a bizottság munkásságára vonatkozó iratok és teljes egészükben az összeírás kötetei. 15 kötet tartalmazza a szegedi adózók listáját a megfelelő adatokkal. Az összeírást városrészek szerint végezték, házról-házra járva. Az összeírás minden egyes kötetén a következő felirat olvasható: »Conscriptio Regnicolaris Liberae Regiae Civitatis Szeged.« Az első 4 kötet tartalmazza a Civitas Superior (Felsőváros) anyagát. További 2 kötetben találjuk a Civitas Rochus (Rókus), 4 kötetben a Civitas Palánk (Palánk = Belváros) és végül 5 kötetben a Civitas Inferior (Alsóváros) összeírási anyagát. A conscriptiót 1828. december végére fejezte be Lukácsy András és Hódy Imre összeíró biztos.

Szeged város összeírt adózó lakosságának száma az egyes városrészekben a következőképpen alakult:

Felsőváros:	2.394
Rókus:	1.176
Palánk:	2.365
Alsóváros:	3.816
Összesen:	<u>9.751</u>

Az összeírás — mind a négy városrészt együttvéve — talált Szegeden:

87 honoratiort,
1.367 polgárt.
2.146 zsellért és
1.631 házatlan zsellért.

A honoratiórok nagy része a Palánk városrészben lakott, a 87-ből 57. Feltűnő, hogy a zsellérek és a házatlan zsellérek száma milyen nagy volt a polgárokhoz viszonyítva.

Milyen volt a kézművesek és a kereskedők megoszlása az egyes városrészekben?

	Opifices	Mercatores	Questores
Felsőváros:	365	3	87
Rókus:	101	2	58
Palánk:	358	39	106
Alsóváros:	266	2	12
Összesen:	<u>1.090</u>	<u>46</u>	<u>263</u>

A szegedi iparosok és kereskedők a helybeli 4 országos vásáron, a hetenkinti 2 hetivásáron adták el árujukat. Felkeresték a környező városokat is, így Temesvárt, Hódmezővásárhelyt, Makót stb. A szegedi szappanosok és terménykereskedők eljutottak távolabbi, a pesti piacokra is. A kézműveseket és kereskedőket az összeírás megjegyzés rovata közelebbről is megnevezi és osztályokba sorozza. Érdekesek e mellett az egyéb gazdasági vonatkozású adatok, melyek a szántóföldekre, rétekre, szőlőkre és az állatokra vonatkoznak.

Látható e néhány adatból is, hogy az 1828. évi conscriptio regnicolaris értékes adatokat tartalmaz Szeged reformkori társadalmi összetételére vonatkozólag. A 15 kötetes összeírás beható és részletes elemzése — össze-

vetve egyéb forrásanyaggal is — most nem képezheti vizsgálódásunk tárgyát. Arra külön dolgozat lesz szükséges; most mindössze arra szorítkozhattunk, hogy Szeged népesedéstörténetének és gazdaságtörténetének erre a becses forrására felhívjuk a figyelmet.

Értékes adatokat találhatunk Szeged gazdaságtörténetére vonatkozólag az összeíró bizottság irataiban is. Az iparosokról olvashatjuk, hogy »Szegeden számtalanok vagynak, a kik tsak egy kis ideig úzik mesterségüket; máskor pedig vagy napszámra járnak vagy a maguk mezei gazdaságuk körül munkálkodnak.« Fejlett volt a városban a hajós élet. Valóságos kereskedelmi központ volt Szeged, a forgalom nagy részét víziúton bonyolították le. A hajótulajdonosok többnyire pénzemberek lehettek, kereskedők, legalábbis erre van utalás az iratokban: »Egyéb eránt a hajókázás semmi oly különös mesterséget nem foglalván magában, a hajók tulajdonosai inkább a kereskedők, a hajós legények pedig a napszamosok közé iratandók.« Hasonló helyzet lehetett a malmoknál is ... »itt igen ritkán vagynak oly malmok, melyek tulajdonosaik egyúttal molnárok«.

A kocsmák és vendéglők úgy látszik, hogy nem voltak egész évben látogatottak: ... »sok kocsmák tsak kevés ideig vagynak divatba, magoktúl az illető tulajdonosoktól hagyatattván el az azokkal való élés; — a kávéházak pedig leginkább tsak télen és azok közül is tsak kevesek látogatottak.«

A mezőgazdaság helyzetére vonatkozó megjegyzések közül a következőket emelhetjük ki:

»A szántó földek két részre, nevezetesen Felső és Alsó városira osztva lévén; a Felső városiakról egy átallyában azt lehet mondani, hogy rosszabbak; csak a Rátzok kertye és a szatymazi halom körül vagynak jobbak, de ezek is csekélyebb számmal; ellenben legnagyobb része olyan, hogy lapályossága miatt a víz sok helyeken meg áll rajta, a mint vizsgálódásunk alkalmával is egész bevetett táblákat találtunk meztelen. Vagynak sok oly szántóföldek, mellyek e névre még csak nem is érdemesek, székesek, laposak; ha bevetődnek, és azt is csak tavasszal lehet tenni, elromlanak annyira, hogy több esztendő által hasznavehetetlenek, és a mint láttuk, mintha bé meszeltettek volna, a salétromtul úgy felverettettek.« Inkább kaszálók ezek a földek, de mint kaszálók is csak jó időben teremnek »közön-séges mennyiségben is szénát, és pedig csak egyszer«. Sarjút már nem teremnek.

Az alsóvárosi földek »átallyában vévén jobbak a Felső városiaknál, de itt vagynak lapályos és székes földek«.

Igen rosszak voltak tehát a talajviszonyok. Ráadásul a földek kiéltek és soványak. Jellemző erre az, hogy bár 1828 telén és tavaszán bőségesen hullott csapadék, április végén a búzavetések »az idevaló földek legjobbjai-ban« mégis olyan gyengék, »hogy a korán vetett tavaszinak is szebbnek lehetett volna nálluknál lenni« — amint ezt a határt bejáró bizottság megállapítja. A szegedi földeket nem lehet összehasonlítani a bánáti, bácskai és a tiszántúli jóminőségű fekete földekkel, »mivel alig vagyon a legjaván is egynéhány újniyi fekete föld. Alatta mingyárt a rossz és az élő növényeknek halálos sárga föld vagyon«.

Ezek alapján Szeged város 12.921 $\frac{1}{2}$ hold (1100 □ öles) szántóföldjét a következőképpen osztályozza a bizottság:

I. osztályú föld	1.100	hold
II. „ „	5.046	„
III. „ „	6.775 $\frac{1}{2}$	„
Összesen:	12.921 $\frac{1}{2}$	hold.

»A föld rosszasága miatt ezeknek fele mindég hever és ugar«, különben nem terem. Szeged határának többi része szőlő, rét, legelő. Több ezer holdat borított a futóhomok, amely egyre nagyobb területekre terjedt ki. »A szelek miatt a siványok esztendőkrül esztendőkre sok száz holdakat elöntenek.« A homoki szőlőket a nyári szelek sokszor hatszor-hétszer is betakarják. Gabonából nem termeltek elegendőt-Szeged lakosságának, de más mezőgazdasági cikkekből is behozatalra szorult a város. Főleg a Bánát volt Szeged éléstára.

Feleletet kapunk az iratokból arra is, hogy vajon »a köznép« mivel keresi kenyerét, milyen munkaalkalmak vannak. Tavasszal van némi munka a szőlő nyitással és kapálással. Nyáron a kaszálás és az aratás ad munkát. Arató munkára igen sokan mennek a Bánátba és a Bácskába, még a mesteremberek közül is, »mivel az ide való földek terméseinek le munkállása koránt, de koránt sem jutalmaztatik úgy meg, mint az említett tájékokban lévő földeké.« Ősszel ismét a szüret és a szőlő takarása ad némi munkát. Télen alig van munkalehetőség. Kevesen zsindeyeket készítenek és deszkákat vágnak. Ez a kereset is megcsökkent, mióta a Maroson kész lécet, deszkát és zsindeyeket hoznak.

Ezeken kívül a sóháznál és a hajóknál 50—50 ember, a dohánykereskedőknél mintegy 30 férfi és 40 leány és gyermek, a hajó- és malomkészítésnél mintegy 50 ember mint napszámos dolgozik. »Ez utolsó kereset nagyon megcsökkent, mióta a királyi Hajókázó Hivatal elenyészett.« Arról is olvashatunk az iratokban, hogy »szegény emberek kerti veteményeiket« árulják »részént a mindennapi piacon, részént a heti és országos vásárookban«.

IRODALOM

Jelen közlemény »Szeged reformkori gazdaság- és társadalomtörténete« c. dolgozat egy részlete.

Felhasznált források és irodalom:

Az 1828. évi országos összeírás szegedi anyaga. Szegedi Állami Levéltár, 39. sz. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1827—29. Szegedi Állami Levéltár, 5. sz.

Marczali Henrik: Magyarország II. József korában, 1—3. k. Bp. 1882—1888.

Thirring Gusztáv: Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében. Budapest. 1903.

Tagányi Károly: Az 1787. évi első népszámlálás eredményei. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1896.

Thirring Gusztáv: Magyarország népessége II. József korában. Bp. 1938.

Schwartner Márton: Statistik des Königreichs Ungarn 1—2 k. Buda, 1809—1811.
Magda Pál: Magyar Országnak és a határ őrző katonaság vidékinek legújabb statisztikai és geográfiai leírása. Pest, 1819.

Fényes Elek: Magyarország statisztikája, 1—3. k. Pest, 1842.

Nagy Lajos: Notitiae politico-geographico-statisticae inlyti regni Hungariae. Buda, 1828—29.

Pálffy Ilona: Győr sz. kir. város az 1828. évi összeírás megvilágításában. Magyar Statisztikai Szemle, 1934.

Pálffy Ilona: Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben. Uo. 1935.

Pálffy Ilona: Székesfehérvár adózó lakossága 1828-ban. Uo. 1938.

Reizner János: Szeged története. II. k. Szeged, 1899.

ОБЩЕГОСУДАРСТВЕННАЯ ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ 1828 ГОДА В Г. СЕГЕД

И. Вег

В Венгрии первую систематичную и общегосударственную перепись устраивали по распоряжению II Иосифа. Кроме этого до второй половины 19 века все переписи были только частичными, то есть не охватывали целое население. Таким была и общегосударственная перепись населения 1828 года (*Conscriptio Regnicolaris*), когда происходил довольно обширный сбор данных о податных сословиях. Перепись Сегеда 1828 года дает интересный просмотр экономической и общественной жизни города во время эпохи реформ.

VOLKSZÄHLUNG IM JAHRE 1828 IN SZEGED

von

J. VÉGH

In Ungarn wurde die erste systematische und allgemeine Volkszählung auf Grund der Verordnung Josefs II. abgehalten. Diese abgerechnet waren bis zur zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts alle Zählungen unvollständig, das heisst, sie bezogen sich nicht auf die gesamte Bewohnerschaft. Auch die *Conscriptio Regnicolaris* des Jahres 1828 war keine vollständige, da nur von der steuerzahlenden Bevölkerung ziemlich zahlreiche Daten zusammengeschrieben wurden. Die im Jahre 1828 in Szeged gesammelten Daten bieten einen interessanten Einblick in das wirtschaftliche und gesellschaftliche Leben der Stadt im Reformzeitalter.